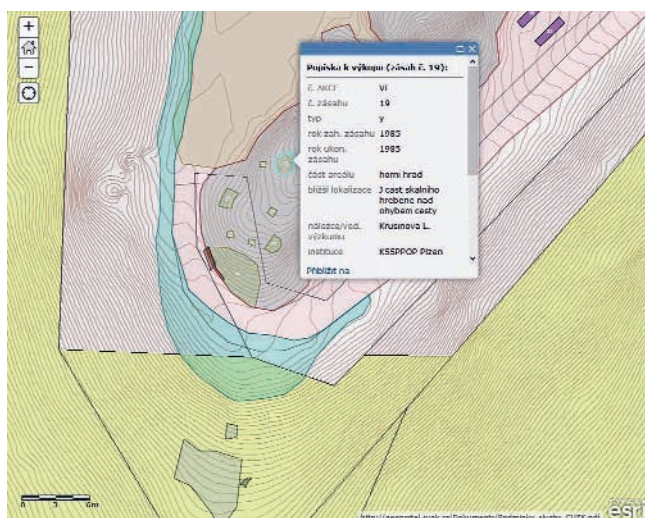

Archeologické atlasy památkových objektů. Prostorová identifikace terénních zásahů v památkových areálech

Petr SOKOL; Marcela WALDMANNOVÁ; Linda FOSTER

ANOTACE: Archeologické atlasy představují v rámci památkové péče a archeologie evidenční systém a oborový zdroj informací k jednotlivým památkovým objektům/areálům. Vycházejí z dlouhodobě vnímaných potřeb ucelení a syntézy prostorových a časových dat v prostředí GIS týkajících se zásahů do terénu. Účelem atlasů je především prostorová identifikace veškerých dohledatelných zásahů zpětně do minulosti a jejich charakteristika. Výsledkem je přehled z pohledu archeologie narušených, zničených a zachovaných ploch historických terénů v rámci jednotlivých památkových objektů včetně časových a dalších základních údajů k těmto zásahům, tedy zmapování archeologického potenciálu terénu. Atlasy lze využívat jako podklad při přípravě projektů týkajících se památkového objektu a k plánování archeologických výzkumů jak záchranného, tak i badatelského charakteru na daném území.

1

2

Úvod

Od roku 2013 zpracovává oddělení archeologie plzeňského pracoviště Národního památkového ústavu (NPÚ) dosud pět archeologických atlasů památkových objektů spravovaných NPÚ. Jde o hrady Švihov a Velhartice (obojí okres Klatovy), hradní zříceniny Přímdu a Gutštejn (obě okres Tachov) a klášter Plasy (okres Plzeň-sever). Cílem vytváření atlasů je podchytení a sumarizace všech dosud převážně jednotlivě evidovaných zásahů do archeologických terénů památkově chráněných objektů za účelem jejich souhrnného přehledu, určení rozsahu a míry poškození terénů a stanovení jejich archeologického potenciálu pro účely plánování eventuálních stavebních akcí a s tím souvisejícího záchranného archeologického výzkumu, případně pro účely výzkumu badatelského. Výchozím vzorem byly obdobné atlasy zpracovávány odborem archeologie olomouc-

kého pracoviště NPÚ, v průběhu prací však došlo k dílčím modifikacím. Způsob tvorby atlasů i samotné výstupy nebyly dosud v rámci NPÚ standardizovány, jednotlivá pracoviště tak při zachování základního vzoru uplatňují vlastní přístup.

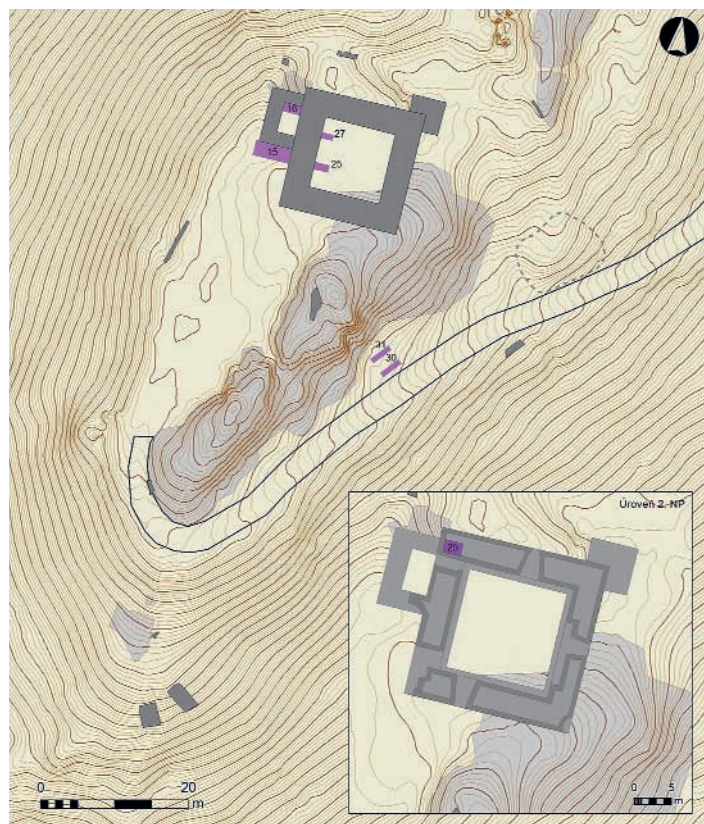
Pro Švihov bylo do formy soupisu a atlasu zpracováno 90 zásahů do terénu uskutečněných v rámci 36 akcí v letech 1948–2012, pro Velhartice 90 zásahů do terénu v rámci 37 akcí v letech 1980–2017, pro Přímdu 30 zásahů do terénu v rámci 10 akcí v období 1879–2012,¹ pro Gutštejn pak 23 zásahů do terénu v rámci 5 akcí v období 1997–2001 a pro Plasy 392 zásahů do terénu v rámci 43 akcí v období 1920–2016. V roce 2016 již proběhla aktualizace atlasu Velhartic, v současné době se připravují práce na archeologickém atlasu kláštera v Kladru-bech (pro léta předběžně 1995–2018), následně pak hradu a zámku Horšovský Týn. Atlasy

Obr. 1. Zřícenina hradu Přímdu. Příklad lokalizace plošně drobných terénních zásahů na základě slovního popisu a náčrtu a popisky k jednomu z nich na podkladu katastrální mapy a vrstevnicového plánu. Vypracovali Petr Sokol a Žaneta Sedláková, 2014.

Obr. 2. Zřícenina hradu Přímdu. Ukázka struktury mapového listu (polohopis, výškopis, katastrální mapa, terénní zásahy) s legendou ve verzi ArcGIS Online. Vypracovali Petr Sokol a Žaneta Sedláková, 2014.

■ Poznámky

1 Zpracováno podrobněji Petr Sokol, Archeologie na hradě Přímdu, *Památky západních Čech*, 2017, č. 4, s. 53–68.

ARCHEOLOGICKÝ ATLAS ZŘÍČENINY HRADU PÍMDA
Prostorová identifikace výzkumů a terénních zásahů v areálu hradu v letech 1879 – 2012

3

ARCHEOLOGICKÝ ATLAS ZŘÍČENINY HRADU PÍMDA
Prostorová identifikace výzkumů a terénních zásahů v areálu hradu v letech 1879 – 2012

4

Plán 7

Plán 4

jsou plně přístupné v režimu vyhrazeného přístupu v Metainformačním systému (MIS) NPÚ,² v interaktivní verzi bez textové části pak jsou veřejně dostupné na ArcGIS Online.³

Východiska pro tvorbu atlasů

Způsob pojetí a tvorby atlasů reagoval především na potřeby NPÚ. Jejich smyslem byla „inventura“ dosavadních archeologických výzkumů i jiných zásahů do terénu, která umožnila získat ucelený, co nejpřesnější, ale současně jednoduchý přehled zpětně do minulosti výsledovatelných terénních zásahů a jejich okolností pro zvolený objekt či areál. Nebylo přitom záměrem vytvoření dalšího informačního systému srovnatelného s celostátními projekty typu Státní archeologický seznam, Památkový katalog, Archeologická databáze Čech nebo Archeologická mapa Čech a primárně ani vzájemného propojení s těmito systémy, z nichž většina se navíc nacházela v etapě svého vzniku či přestavby. Důvodem byl i vlastní způsob tvorby atlasů, které vznikaly v rámci vědecko-výzkumné činnosti NPÚ etapovitě zpracováním jednotlivých památkových objektů/areálů

s minimální predikcí časových a finančních možností pro následující období (roky).

Systém atlasů tak vzniká rok od roku postupným rozšiřováním jejich počtu na základě výběru daného pracoviště a jeho finančních a pracovních kapacit. Atlasy proto zatím více než ucelený systém celostátního rozsahu představují výsledek zájmu a potřeb jednotlivých pracovišť NPÚ o zpracování konkrétních památkových objektů/areálů, ovšem se snahou o udržení základního koncepčního přístupu v rámci NPÚ. Tímto svým dosavadním „dobrovolnickým“ přístupem se atlasy liší od jiných, centralistických celostátních systémů a projektů, ať již vytvářených Národním památkovým ústavem nebo Archeologickým ústavem Akademie věd ČR, v. v. i.⁴

■ Poznámky

2 Jednotlivé atlasy jsou přihlášeným uživateli v MIS dostupné na: <https://iispp.npu.cz/mis/documentDetail.htm?id=344493> (Švihov); <https://iispp.npu.cz/mis/documentDetail.htm?id=1053988> (Velhartice); <https://iispp.npu.cz/mis/documentDetail.htm?id=362644> (Přimda);

Obr. 3. Zřícenina hradu Přimda. Rozsah archeologických odkryvů na podkladě vrstevnicového plánu. Vypracovali Petr Sokol a Žaneta Sedláková, 2015.

Obr. 4. Zřícenina hradu Přimda. Rozsah výkopů nearcheologické povahy na podkladě vrstevnicového plánu. Vypracovali Petr Sokol a Žaneta Sedláková, 2015.

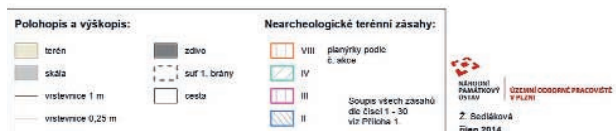
da); <https://iispp.npu.cz/mis/documentDetail.htm?id=1194491> (Gutštejn); <https://iispp.npu.cz/mis/documentDetail.htm?id=1062589> (Plasy); vše vyhledáno 6. 9. 2018.

3 Jednotlivé atlasy (vyjma Plas) jsou dostupné na těchto stránkách: <http://www.arcgis.com/home/webmap/viewer.html?webmap=9068d085e0f844b3ae99e798d3eef36> (Švihov); <http://www.arcgis.com/home/webmap/viewer.html?webmap=fd05ca74543e455a8236483725fb7fe5> (Velhartice); <http://www.arcgis.com/home/webmap/viewer.html?webmap=cef82a164099418aa9a8ac2b5c41c9a9&extent=12.6654,49.6789,12.6694,49.6804> (Přimda); <http://www.arcgis.com/home/webmap/viewer.html?webmap=7b77c647034d4c02bb5d0619da7ae2ca&extent=13.0164,49.8518,13.0167,49.8519> (Gutštejn); vše vyhledáno 6. 9. 2018.

4 Atlasy ve výrazně detailnějším měřítku rozpracovávají

ARCHEOLOGICKÝ ATLAS ZŘÍČENINY HRADU PŘIMDA
Prostorová identifikace výzkumů a terénních zásahů v areálu hradu v letech 1879 – 2012

Plán 5

5

ARCHEOLOGICKÝ ATLAS ZŘÍČENINY HRADU PŘIMDA
Prostorová identifikace výzkumů a terénních zásahů v areálu hradu v letech 1879 – 2012

Plán 6

6

Cíle tvorby archeologických atlasů jednotlivých památkových objektů vycházejí tedy z dlouhodobě vnímaných potřeb archeologie a památkové péče, jakými jsou zejména sumarizace a přehled archeologických a ostatních zásahů do terénu památkově chráněného území, jejich lokalizace, syntéza prostorových a časových informací v prostředí GIS, podrobný systém evidence terénních zásahů (kde, kdy, jak, v jakém rozsahu a s jakým výsledkem) a konečně i výsledná možnost predikce archeologického potenciálu terénu.

Zdrojem dat pro atlasy je vše, co poskytuje relevantní prostorové a časové informace k jednotlivým objektům: nálezové zprávy z archeologických výzkumů, odborná kastelologická, historická a archeologická literatura, plány a fotografická dokumentace, v případě polohopisných a výškopisných podkladů pak georeferencovaný starší plán s dílčím doměřením (Velhartice), nové referenční body pro georeferencování staršího plánu (Gutštejn), nové geodetické zaměření (Přimda) nebo výškopis získaný z geodetického zaměření či z dat leteckého laserového skenování (Přimda, Gutštejn).

Rozdílná úroveň a spolehlivost informací o lokalizaci zásahů do terénu se promítla do přesnosti vymezení ploch v plánech. Nejvýrazněji se to projevilo u starších akcí nebo plošně rozsáhlejších zásahů stavebního charakteru na Přimdě, které nebyly v podkladech prostorově specifikovány jinak než jen orientačně a kde hranice dotčených ploch byly stanoveny s větším podílem odhadu vycházejícího z terénních pozorování, reliéfu a povahy zásahů.

Postup tvorby atlasu byl ustálen do navazujících kroků již během sestavování prvního atlasu (Švihov), který vycházel z již tehdy realizovaných obdobných atlasů na olomouckém pracovišti NPÚ.

Na shromáždění výše popsaných podkladů navazuje rozčlenění zásahů do předem stanovených typů, sjednocení číslování akcí (výzkum, stavební akce...) a jednotlivých zásahů provedených v rámci těchto akcí. Následuje tvorba katalogu zásahů, jejich prostorová identifikace (georeferencování plánu, vynesení do plánu na základě dostupných údajů – obr. 1), finálním krokem je vlastní digitalizace a tvorba databáze v programu ESRI® ArcGIS for Desktop 10.1.

Obr. 5. Zřícenina hradu Přimda. Rozsah planýrek na podkladě vrstevnicového plánu s barevným odlišením podle čísla (roku uskutečnění) akce. Vypracovali Petr Sokol a Žaneta Sedláková, 2015.

Obr. 6. Zřícenina hradu Přimda. Rozsah navážek na podkladě vrstevnicového plánu. Z posledních čtyř obrázků je zřetelný rozsah a charakter poškození terénu památkového areálu a jeho nepoměr k archeologicky prozkoumaným plochám. Vypracovali Petr Sokol a Žaneta Sedláková, 2015.

Důvodem k využití této platformy byla její snadná dostupnost a finanční nenáročnost společně s možností relativně jednoduchého zpřístupnění výsledků v jejich základní podobě v situaci, kdy jednotlivé atlasy vznikaly jako samostatné výstupy ročního vědecko-výzkumného cyklu, a v době, kdy se teprve rozbíhaly práce na přestavbě Státního archeologického seznamu,

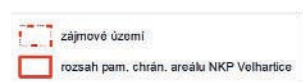
■ Poznámky

plochy, které jsou v Státním archeologickém seznamu klasifikovány vždy jako jeden celek, a to ÚAN I (území s pozitivně prokázaným výskytem archeologických nálezů).

ARCHEOLOGICKÝ ATLAS SH VELHARTICE

Prostorová identifikace archeologických výzkumů a dalších terénních zásahů v areálu hradu v letech 1980 – 2014

Plán 2

8

který by mohl jinak nabídnout provazbu na digitální verzi atlasu.

V průběhu sběru dat se projeví charakter zásahů a šíře jejich typů, což společně s povahou objektu (jeho složitostí, rozlehlostí, půdorysným členěním, množstvím podlaží apod.) vede k volbě základního vzoru pro strukturu mapové části atlasu. Jako rozdílné příklady mohou sloužit objekty hradu Přimda a kláštera Plasy, kdy na jedné straně stojí plošně malý, stavebně jednoduchý areál, na straně druhé pak rozsáhlý areál s množstvím budov, členitým interiérem i exteriérem a s podzemní a několika nadzemními úrovněmi.

Struktura atlasů

Atlasy vždy obsahují tři složky – textovou část, mapovou část a tabulky. Struktura textové části má standardní charakter obdobných prací, nejbližší má pak k nálezové zprávě z archeologického výzkumu:

1. složení pracovního týmu,
2. cíl a metody,
3. geomorfologická a topografická charakteristika lokality,
4. stručná historie lokality,
5. historie archeologických výzkumů na lokalitě,
6. soupis zásahů – katalog,
7. seznam literatury a pramenů.

Obr. 7. Hrad Velhartice. Mapový list s vyznačením zájmového území a plošného rozsahu památkové ochrany. Výpracovaly Marcela Waldmannová a Žaneta Sedláková, 2015.

Obr. 8. Hrad Velhartice. Mapový list (polohopis, katastrální mapa) celého areálu a detailu jeho části s vyznačením polygonů všech nemovitých nálezů (zpravidla zděných konstrukcí). Výpracovaly Marcela Waldmannová a Žaneta Sedláková, 2015.

Katalog zásahů obsahuje všechny podstatné údaje v následující struktuře: číslo akce (výzkum, sezóna), čísla zásahů (sondy, výkopy...), rok realizace, anotace (tj. stručná charakteristika akce), odkaz na literaturu/nálezoovou zprávu, popis situace – tj. podrobnější charakteristiky jednotlivých zásahů (doplnění plošných údajů mapové části o vertikální rozměr, chronologické informace) – a nálezy (tj. stručná charakteristika movitých nálezů, odkaz na jejich inventurní čísla).

Mapovou část tvoří vždy vymezení zájmového prostoru a území s památkovou ochranou v katastrální mapě (obr. 7) a následující jednotlivé listy (v neelektronické verzi) či mapové vrstvy (v elektronické verzi), které obsahují tyto prvky:

1. polohopis:

- a) objekty (zdivo, stavby),
- b) terénní prvky (skála, voda, cesta),
- c) chráněné plochy,
- d) ostatní plochy,

2. výškopis (vrstevnice 1 m a 0,5 nebo 0,25 m),

3. terénní zásahy (bez vertikální stratigrafie – obr. 2) zahrnující:

- a) archeologické výzkumy – sondy (obr. 3), plošné odkryvy,
- b) zásahy nearcheologické povahy, jakými jsou zejména vrty, liniové výkopy pro sítě, plošné výkopy (obr. 4), planýrky (obr. 5) a navážky (obr. 6),

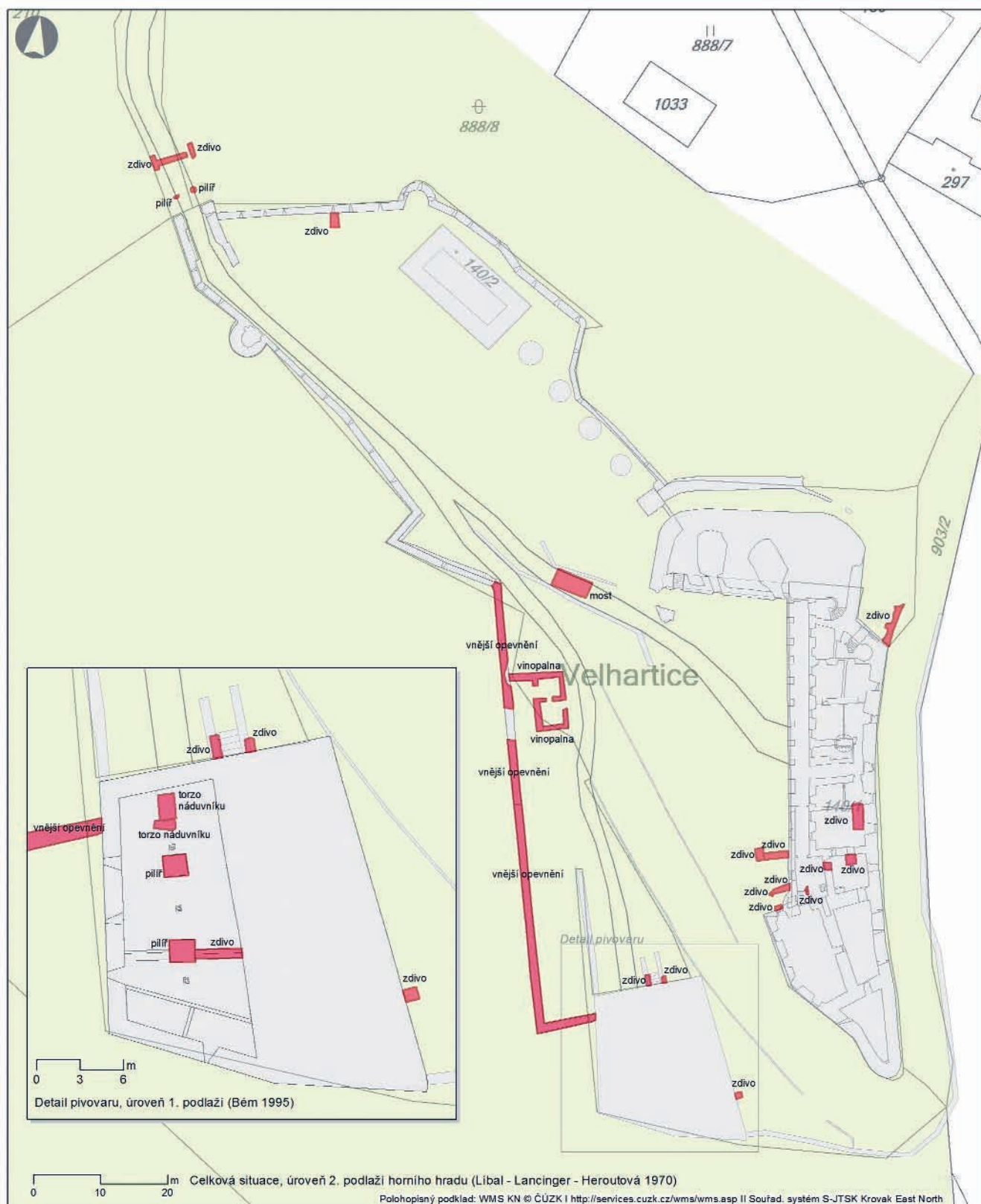
4. nemovité nálezy (zdivo, dlažba, schody atp. – obr. 8 a 9).

Jak bylo již výše uvedeno, při koncipování obsahu jednotlivých mapových vrstev/listů se uplatnila různá kritéria reagující na specifika daných objektů. Hlavními kritérii byly:

1. prostorové a v případě složitějších památkových areálů následně typologické hledisko – mapové vrstvy/listy jsou vytvářeny vždy pro každou výškovou úroveň nebo část objektu (Velhartice, Plasy – obr. 10–12),

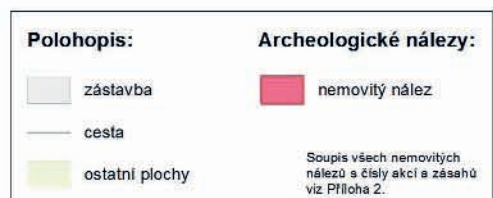
2. typologické hledisko – mapové vrstvy/listy vznikají vždy pro konkrétní typ zásahu pro území celého areálu (Přimda, Švihov – obr. 3–6),

3. chronologické hledisko (v případě nevelkého počtu akcí a jejich stejného typu) – mapové vrstvy/listy jsou vytvářeny vždy pro konkrétní akci/rok (Gutštejn – obr. 10).

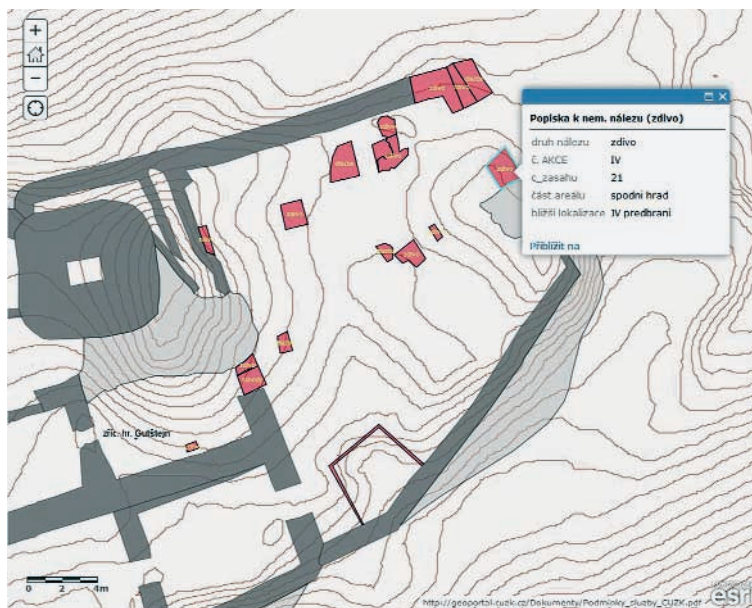
ARCHEOLOGICKÝ ATLAS SH VELHARTICE

Prostorová identifikace archeologických výzkumů a dalších terénních zásahů v areálu hradu v letech 1980 – 2014

NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV
Ž. Sedláková
říjen 2014

ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVISTE
V PLZNI

Obr. 9. Zřícenina hradu Gutštejn. Výřez z mapového listu s polygony nemovitých nálezů (zpravidla zděných konstrukcí) učiněných při archeologických výzkumech a s popisem k vybranému polygonu. Vypracovali Petr Sokol a Žaneta Sedláková, 2015.

Obr. 10. Zřícenina hradu Gutštejn. Ukázka struktury mapové části (polohopis, výškopis, katastrální mapa, terénní zásahy) ve verzi ArcGIS Online s legendou, jednotlivé barvy polygonů přísluší jednotlivým akcím (archeologickým výzkumům). Vypracovali Petr Sokol a Žaneta Sedláková, 2015.

Obr. 11. Klášter Plasy. Vyznačení všech terénních zásahů rozlišených do jednotlivých typů s rastrem kladu listů pokrývajících celý areál NKP. Vypracovaly Marcela Waldmannová a Žaneta Sedláková, 2015.

Využitelnost

Archeologické atlasy představují souhrnnou evidenci všech známých zásahů do terénů památkově chráněných areálů a poskytují tak především informaci o míře a způsobu narušení těchto terénů, dosavadních zjištěních a zbývajícím archeologickém potenciálu historických terénů jako součástí památkových hodnot konkrétních areálů/objektů. Představují tak:

1. oborový informační zdroj, využitelný pro analýzu rozsahu dosavadního archeologického poznání památky a dotčení jejího terénu a tím i zhodnocení jeho potenciálu z hlediska budoucího archeologického poznání i pro koncipování následných výzkumů;

2. informační bázi pro sledování vývoje vzhledu terénu v důsledku terénních zásahů;⁵

3. podklad při přípravě stavebních projektů týkajících se památkového objektu, který umožní zajistit co nejefektivnější způsob ochrany archeologických terénů;

4. možný způsob prezentace památkového objektu i archeologie.

Využití lze samozřejmě předpokládat nejen v rámci NPÚ, ale i u dalších organizací zabývajících se památkovými objekty z hlediska archeologie.

V podobě, v jaké byly dosud zhotovovány, představují archeologické atlasy jeden ze základních informačních zdrojů k daným objektům, ovšem bez nároku na komplexní souhrn všech získaných archeologických informací (v centru zájmu jsou prostorové informace týkající se zásahů do terénu, případně takto učiněných nemovitých nálezů, stranou zůstávají podrobné informace o movitých nálezech).

■ Poznámky

5 Obojí takto zhodnoceno zejména v případě hradu Přímdu. Sokol (pozn. 1).

9

10

V případě Gutštejna tak lze na první pohled přehledně vidět místa a rozsah archeologicky prozkoumaných ploch v každém jednotlivém roce několikaletého výzkumu, u Přímdu rozsah a charakter různých typů terénních zásahů a jejich plošný rozsah. U Švihova, Velhartic a Plas pak totéž, ovšem souhrnně pro jednotlivé části a úroveň areálu. Vždy jsou pak součástí vrstvy zájmového území a nemovitých nálezů učiněných v důsledku evidovaných zásahů.

Polygony terénních zásahů a nemovitých nálezů v jednotlivých mapových vrstvách jsou provázány s identifikačními údaji a dalšími souvisejícími informacemi, které se v mapové složce přístupné na ArcGIS Online zobrazí po aktivaci příslušného polygonu, v neinteraktivní

verzi atlasu jsou obsahem tabulek. V případě terénních zásahů (obr. 13) jde o:

1. číslo akce,
2. základní i bližší lokalizaci,
3. rok zahájení a ukončení,
4. jméno nálezce a instituce,
5. přírůstkové číslo v evidenčním systému movitých nálezů DEMUS,
6. zdroj lokalizace a identifikaci zdrojového plánu,
7. původní číslo zásahu,
8. přesnost lokalizace,
9. existující dokumentaci.

U polygonů nemovitých nálezů (obr. 14) jde o trojí informaci – číslo akce a zásahu, základní a bližší lokalizaci a zdroj lokalizace a identifikaci zdrojového plánu.

ARCHEOLOGICKÝ ATLAS KLÁŠTERA PLASY

Prostorová identifikace archeologických výzkumů a dalších terénních zásahů v areálu kláštera v letech 1920 – 2016

Polohopis:		Typy zásahů:	
zástavba	komunikace, cesta; další polohopis	sondy	nemovité nálezy
ostatní stavby	rozsah areálu NKP kláštera Plasy	odkryvy	
ostatní plochy		liniové výkopy	
		výkopy	

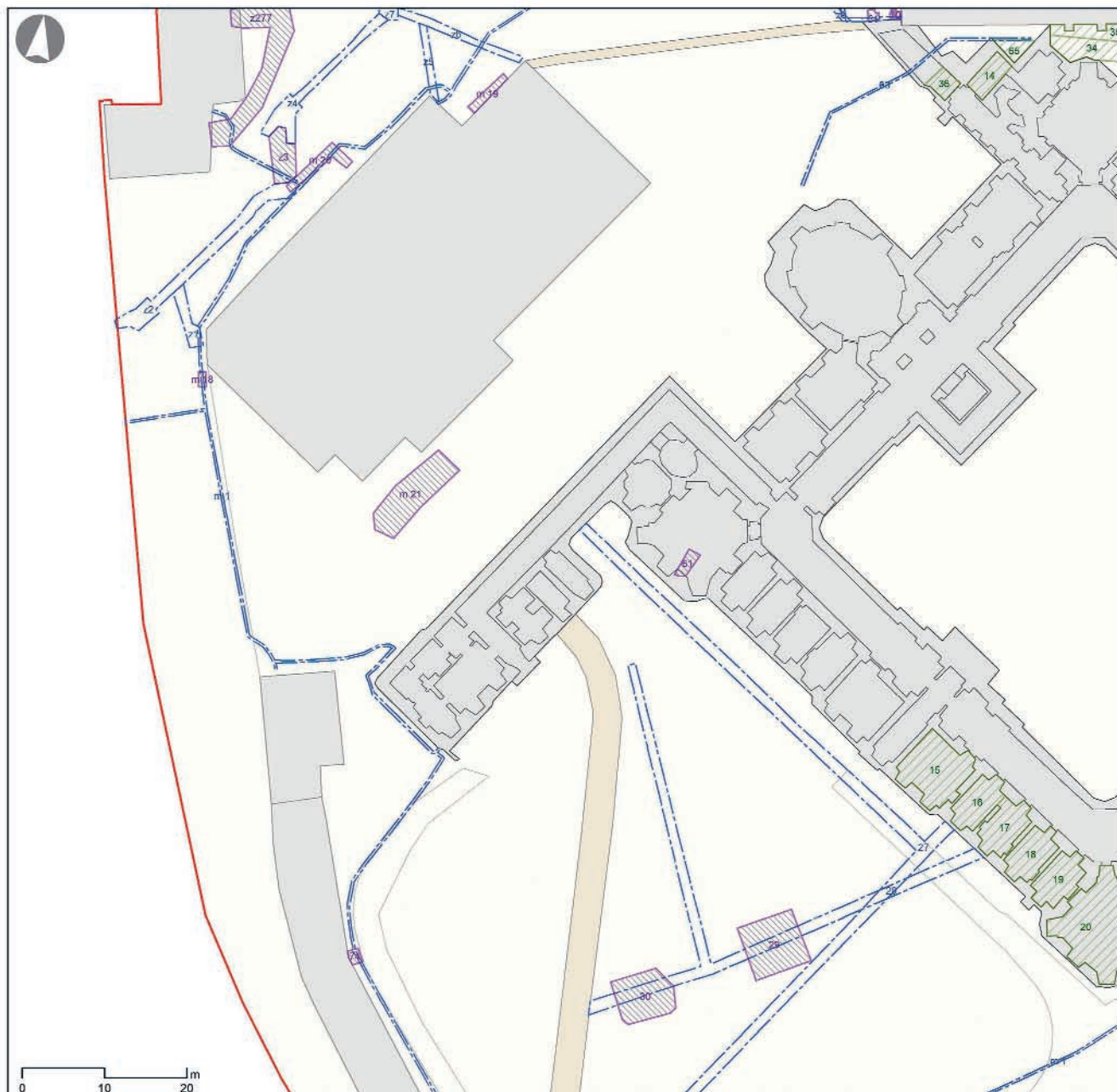
NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV

ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVISTE
V PLZNI

2. Sedláková
září 2017

ATLAS
klad map. listů 1 : 500

ARCHEOLOGICKÝ ATLAS KLÁŠTERA PLASY

Prostorová identifikace archeologických výzkumů a dalších terénních zásahů v areálu kláštera v letech 1920 – 2016

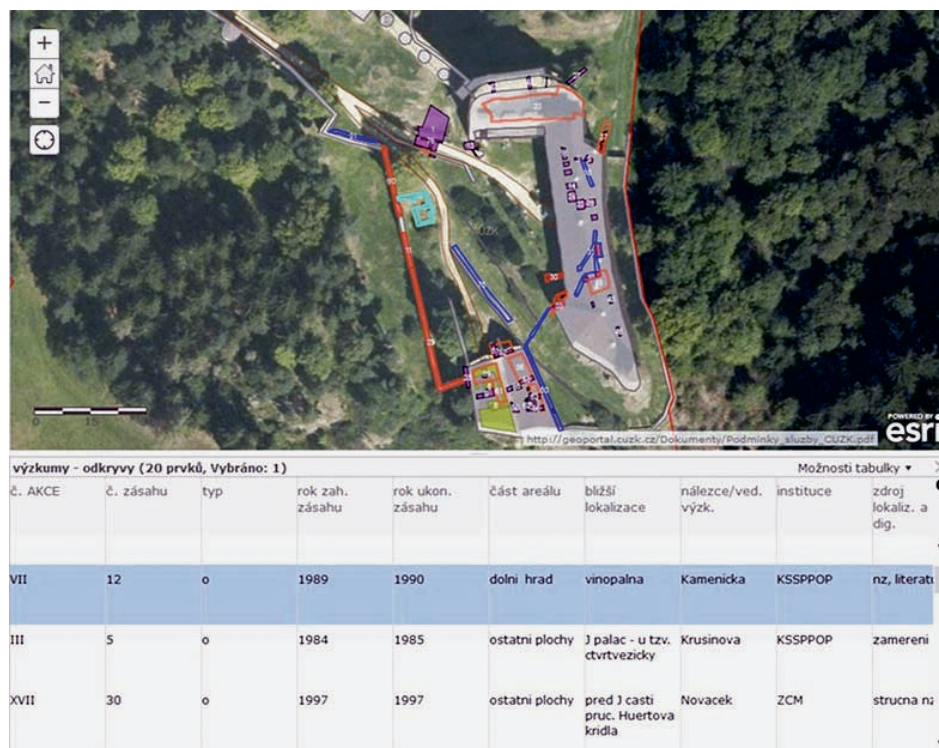
Polohopis:	Typy zásahů:
zástavba	sondy
ostatní stavby	odkryvy
ostatní plochy	liniové výkopy
komunikace, cesta; další polohopis	výkopy
rozsah areálu NKP klášter Plasy	Soupis všech zásahů viz Příloha 1.

Půdorysné schema přízemí konventu podle R-PROJEKT 07 2002

ATLAS
mapový list
C1

NÁRODNÍ
PAMÁTKOVÝ
ÚSTAV
ÚZEMNÍ ODBORNÉ PRACOVÍŠTĚ
V PLZNI
Ž. Sedláková
září 2017

Obr. 12. Klášter Plasy. Vybraný list s vyznačením všech terénních zásahů rozlišených do jednotlivých typů. Vypracovaly Marcela Waldmannová a Žaneta Sedláková, 2015.

Obr. 13. Hrad Velhartice. Ukázka mapové části a soupisu terénních zásahů ve verzi ArcGIS Online. Aktivováním polygonu konkrétního zásahu lze odečíst příslušné informace. Vypracovaly Marcela Waldmannová a Žaneta Sedláková, 2015.

Obr. 14. Hrad Velhartice. Ukázka mapové části (detail vybrané části) a vazba vybraného polygonu nemovitého nálezu (zdíva) na soupis terénních zásahů ve verzi ArcGIS Online. Vypracovaly Marcela Waldmannová a Žaneta Sedláková, 2015.

Do budoucna, zejména pokud by se atlasy měly stát ucelenějším a širším informačním systémem, by bylo z hlediska obsahu potřebné kromě samozřejmé průběžné aktualizace, reagující především na další archeologické výzkumy, i propojení se Státním archeologickým seznamem ČR (prostřednictvím pořadového čísla SAS), provázání s Památkovým katalogem a systémy Archeologického ústavu AV ČR (pro efektivní dohledávání dalších informací k dané akci), které bylo dosud opomíjeno; po formální stránce pak bude třeba zvážení uplatnění lepšího datového modelu a úplná prezentace a provázanost digitální verze.

Při případné úpravě obsahové koncepce atlasů lze uvažovat zejména v elektronické verzi i o doplnění terénní dokumentace (fotografie, kresebná dokumentace poskytující informace o stratigrafii) a dokumentace nálezů z jednotlivých zásahů k příslušným polygonům a položkám soupisu. Tento krok by v první řadě představoval značné nároky na digitalizaci příslušných dokumentů, přičemž výsledné archeologické atlasy by pak zčásti suplovaly úlohu náleзовých zpráv. To by sice zvyšovalo jejich využitelnost pro archeologii samotnou, výsledná všestrannost a přitom zúžená specializovanost archeologických atlasů však původně nebyly a dosud nejsou primárně požadovanými vlastnostmi a účelem atlasů a je otázkou, zda se tímto směrem rozšiřování obsahu do budoucna ubírat.

Článek je výstupem výzkumného cíle Archeologie (díleč cíl Průzkum archeologického potenciálu vybraných památkových území a objektů ČR), financovaného z institucionální podpory Ministerstva kultury na dlouhodobý koncepční rozvoj (DKRVO) výzkumné organizace NPÚ.

